

DEEP PLAY

Een andere bijdrage op het door Stichting de Sportwereld georganiseerde symposium in Nijmegen, afgelopen december, was van de hand van Marjet Derks. Zij hield een pleidooi voor een sociaal-cultureel perspectief op sportgeschiedenis.

Marjet Derks

Inleiding

'A happy trio', zo noemt de Zuid-Afrikaanse historica Anne Mager het amalgaam van sport, bier en mannelijkheid in relatie tot de dominante sociabiliteit in Zuid-Afrika. Bij haar onderzoek naar de succesvolle South African Breweries merkte ze dat dit niet zomaar een economisch succesverhaal was, maar het resultaat van de gegroeide sportcultuur. In bier doordrenkte sportwedstrijden (resp. voetbal en rugby) representeerden voor zowel blanke als zwarte mannen een sociaal domein waar zij zich verbonden voelden met andere mannen; de emoties die het spektakel en de gezamenlijke rituelen opriepen versterkten die onderlinge band. De sportontmoetingen hadden volgens Mager 'a cultural power akin to religion'.¹

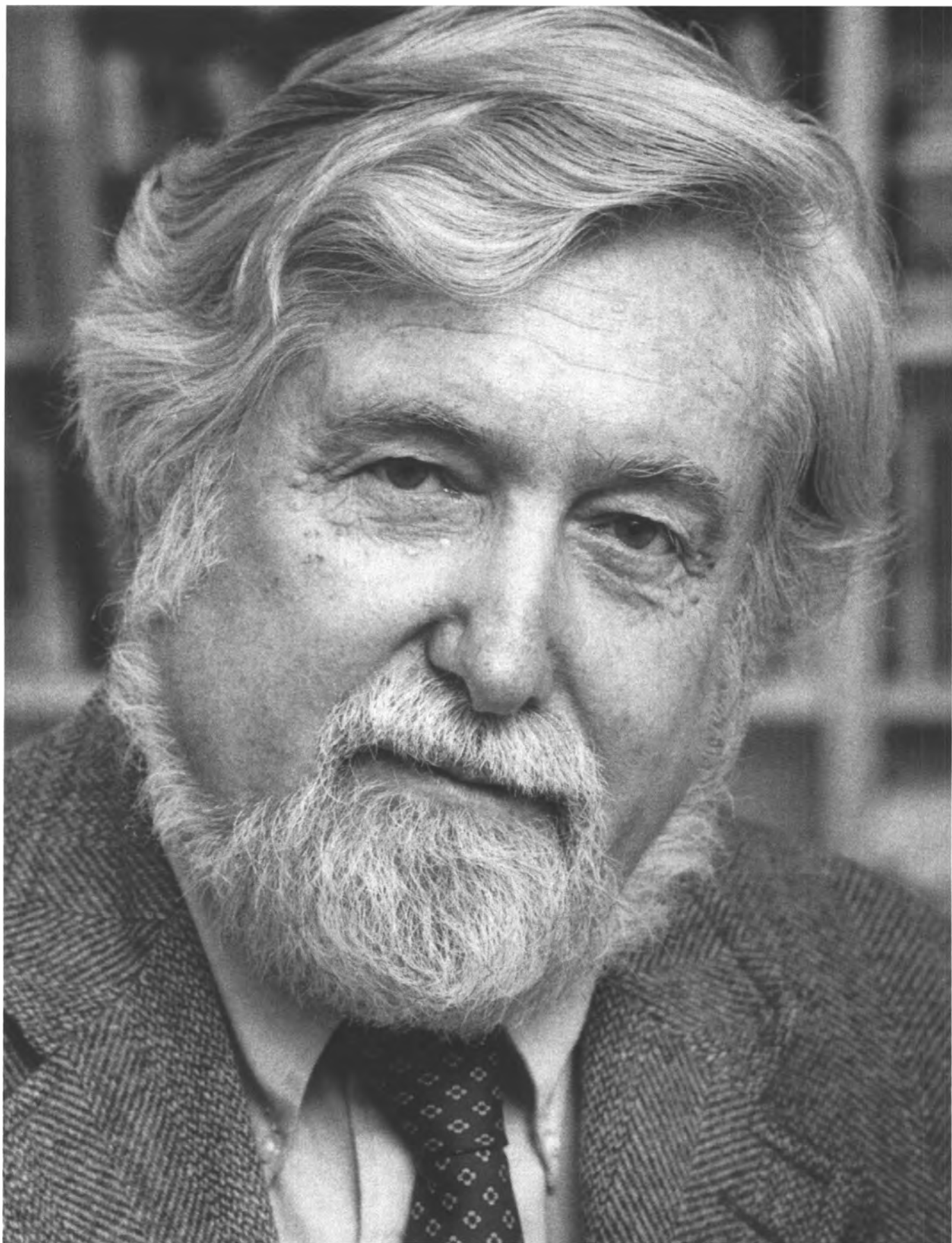
Sport had en heeft in Zuid-Afrika (maar we kunnen hier ook talloze andere landen invullen) een enorme symbolische betekenis en is dan ook veel meer dan het fysieke gebeuren alleen. Het gaat hierbij om 'deep play', een betekenisvol spel, waar culturele posities zoals eer, roem en status worden geconstrueerd en bevestigd. Het is oorspronkelijk een door de 17-eeuwse filosoof Jeremy Bentham gemunt begrip, dat bekend werd door de toepassing van cultureel antropoloog Clifford Geertz bij zijn poging om culturen te interpreteren en duiden. Bij 'deep play' gaat het niet over rationele of materiële zaken, maar om een web van betekenissen dat mensen zelf spinnen.² Sport is bij uitstek een domein van 'deep play', stelt Mager. Het daagt historici uit om te onderzoeken welke symbolische betekenissen in en rond sport zijn geweest,

hoe die sociaal verankerd zijn geraakt en ook – zou ik daaraan willen toevoegen – hoe sport *zelf* voortdurend van inhoud is veranderd en welke betekenissen het heeft voortgebracht, uitgedaagd en bemiddeld.

Momenten in de sportgeschiedenis

Het symbolische is een belangrijk aspect van sport, zowel in de antieke als de moderne versie. Sport heeft een grote tekenwaarde en representeert allerlei zaken die ver uitstijgen boven de fysieke activiteit zelf. Wetenschappelijke aandacht voor die symbolische kant van sport is het thema van de culturele sportgeschiedenis. Het gaat daarbij om vragen als hoe sport door individuen en sociale groepen is geïnterpreteerd, welke betekenissen eraan zijn gehecht, hoe sport is geconstrueerd, gerepresenteerd en verbeeld, met welke culturele associaties dat gebeurde en welke identificaties daarbij een rol speelden. In het werk van *eminence grise* J.A. Mangan bijvoorbeeld speelt de relatie tussen sport, spel, ethiek en imperiale identiteit een belangrijke rol. In het door hem geredigeerde boek *The Cultural Bond* omschrijft Mangan sport als een morele metafoor, een politiek symbool en culturele verbinding, speciaal binnen de context van laat-Victoriaanse Engelse Empire. Sport had, zo stelt hij, tal van complexe culturele functies en betekenissen – bedoeld en onbedoeld, direct en indirect, formeel en informeel – en was het belangrijkste spirituele Engelse exportproduct.³

Mangans werk verscheen al sinds de jaren tachtig, in een tijd dat cultuurgeschiedenis aan haar opmars begonnen

Clifford Geertz. Het begrip Deep Play werd door Geertz bekend

was. In sporthistoriografische debatten lijkt het echter wel eens alsof de zogeheten 'cultural turn' steeds opnieuw wordt uitgevonden. Vaak zijn deze debatten ingebed in een grotere probleemstelling, namelijk het vermeende gebrek aan methodologische, epistemologische en theoretische fundering van sportgeschiedenis – zoals ook menig sporthistorisch overzicht uit het afgelopen decennium opent met de constatering dat het met de sportgeschiedenis als geheel slecht gesteld is. Die retoriek van omissie en het nieuwe begin wil ik hier niet herhalen. Wel lijkt het me, in aansluiting bij recente meer algemene pleidooien voor een 'return of the cultural' in wetenschappelijke analyses, zinnig om het belang van het cultuurhistorische perspectief voor sportgeschiedenis tegen het licht te houden.⁴

De meeste sporthistorici zijn het erover eens dat sportgeschiedenis, met name in de Angelsaksische landen, is ontstaan als een kind van de sociale geschiedenis.⁵ Sociaalhistorische thema's zoals sport in relatie tot klassenvorming, sociale bewegingen en de invloed van sport binnen de *civil society* nemen nog altijd een belangrijke plaats in. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig werden (deels als reactie op de sociaalhistorische dominantie) cultuurhistorische thema's en benaderingswijzen invloedrijker. Aanvankelijk ging het er vooral om nationale, lokale, sociale en gender-identiteiten te duiden. Vanaf de eeuwwisseling waaierden de thema's steeds verder uit, met name onder invloed van 'wendingen binnen de wending': discoursanalyse ('linguistic turn'), aandacht voor ruimte ('spatial turn') en beelden ('visual turn').⁶

De Australiër Murray G. Phillips, een van de postmodernisten binnen de sportgeschiedenis, spreekt niet over wendingen maar liever van momenten.⁷ In navolging van zijn Australische collega Douglas Booth noemt hij drie modellen van historisch onderzoek die ook binnen de sportgeschiedenis aan te wijzen zouden zijn: reconstructie, constructie en deconstructie. De reconstructiehistorici zijn tamelijk wars van theorievorming en proberen simpelweg een rationeel en objectief relaas over het verleden te geven aan de hand van bronnen. Onder sporthistorici is dit de grootste groep. De reconstructionisten (een moment dat volgens Booth en Phillips in 1978 binnen de sportgeschiedenis werd geïnitieerd door Allan Guttmann met zijn bekende *From Ritual to Record*) beogen historische gebeurtenissen of ontwikkelingen te plaatsen binnen theoretische en conceptuele frames. Daarbij houden ze een open oog voor 'agency', de unieke

handelingsvrijheid van individuen. Veel sporthistorici die zich bezighouden met de interactie tussen sport en gender, ras of leeftijd vallen onder deze noemer. De deconstructionisten sluiten aan bij de postmoderne wending en nemen nadrukkelijk afstand van het 'grote verhaal'. Ze zien bronnen niet op zichzelf, maar als teksten die een veelheid aan betekenissen kunnen herbergen. Verder plaatsen ze ook veel nadruk op de actieve rol van de historicus bij het componeren van een narratief. Dit moment is te situeren in 1998, toen de Australische Synthia Sydnor in haar postmoderne lezing van de geschiedenis van het synchroonzwemmen geen chronologisch en afgerond verhaal presenteerde, maar een collagetekst vol fragmenten, momentopnames en montages, daarmee haar actieve rol als auteur benadrukkend.⁸

De impact van al deze wendingen of momenten is heel wisselend, omdat de afstand tussen (soms overladen) theorievorming enerzijds en anderzijds een grote groep sporthistorici die van oudsher weinig opheeft met welke conceptualisering dan ook, er niet kleiner op is geworden. Tegelijkertijd maken ze wel duidelijk op hoeveel manieren sportgeschiedenis kan worden bedreven en dat het zinnig is om daarover na te denken.

Nederland in context

Wat betekenen deze observaties voor de sportgeschiedenis in Nederland, in het bijzonder op wetenschappelijk niveau? Kijken we eerst naar de historiografie, dan kan worden opgemerkt dat hier van duidelijke 'momenten' – in de betekenis die Phillips eraan geeft – niet echt sprake is. Te onderscheiden is wel een sterk sociologisch-geïnspireerde fase vanaf begin jaren negentig, die zich vermengde met enkele sociaalhistorische studies. Sinds de eeuwwisseling is er een geprononceerder, maar heel divers aandeel van historici. Een allesbehalve uitputtende vogelvlucht leert dat klasse-, gender- en verzuilingsconstructies terugkerende thema's zijn, zodat de constructivistische invloed wel degelijk aanwijsbaar is. Daarnaast is er veel aandacht voor 'traditionele' sporten als schaatsen en kaatsen, en sport in relatie tot oorlog en bezetting.⁹ Ook verschenen verschillende biografische studies, al dan niet met inbegrip van een bredere contextuele inbedding.¹⁰ Van een postmodernistische invloed is nagenoeg niets te bespeuren.

Er gebeurt veel, maar toch kan worden gesteld dat, zeker in relatie tot andere landen, weinig sprake is van theoretische reflectie of bijdragen aan internationale discussies

vanuit Nederlandse cases. In een recent overzichtsartikel van de bekende Engelse sporthistoricus Richard Holt over sportgeschiedenis in Europa komt Nederland niet voor.¹¹ Dat is niet alleen een gevolg van ons beperkte taalgebied (Holt bespreekt Vlaanderen, waar hij enige tijd gasthoogleraar was, wel), maar vooral van de relatieve afwezigheid in discussies in internationale tijdschriften en op congressen.

Behalve als pleidooi voor meer internationale presentie is mijn betoog bedoeld om te reflecteren op de uitgangspunten binnen de Nederlandse sportgeschiedenis, waar het niet per se aan massa maar wel aan focus ontbreekt. Een interessant aanknopingspunt lijkt mij de benadering die Keulse historici onder aanvoering van Olaf Stieglitz bepleiten, en die tevens aansluit bij de studie van Mager naar de verstrengeling van sport, bier en mannelijkheid in de moderne geschiedenis van Zuid-Afrika waarmee ik opende.¹² Het gaat dan om sportgeschiedenis tussen (nieuwe) sociale en cultuurgeschiedenis. Dat betekent het inbedden van cultuurhistorische thema's en methoden in grotere sociaalhistorische vraagstellingen. Centraal staan processen van in- en uitsluiting en de constructie van verschil, maar ook om gelijktijdige strategieën van culturele homogenisering en normalisering in de moderne en postmoderne cultuur. Hoe werden bijvoorbeeld identiteitsconstructies van klasse, gender en ras via sport en lichamelijke gepresenteerd, gecategoriseerd, tegen elkaar uitgespeeld en uitgedaagd? Hoe werden binnen domeinen als opvoeding, onderwijs en defensie ideeën over het lichaam en weerbaarheid ontwikkeld en toegepast en tot welke veranderingen in het denken over mannelijkheid en (koloniale) natie leidde dat?¹³ Daarbij gaat het niet alleen om discursieve praktijken (dus tekstanalyses) maar ook om culturele bronnen als foto's, films en lieux de mémoire (monumenten, herinneringsmaquettes e.d.)¹⁴

Op een meer individueel niveau, dus via een actorcentrische benadering, kan door bijvoorbeeld te kiezen voor een levensloopbenadering de vraag gesteld worden welke betekenis mensen zelf op verschillende historische momenten gaven aan sport in hun leven. Was sport een mogelijkheid om uit te breken uit een schijnbaar vastliggende levensloop, een cultureel script?¹⁵ Was het, met andere woorden, een bron van sociale stijging, van bevrijding van maatschappelijke beperkingen en dus zelfontplooiing of juist van uitsluiting omdat men niet zo'n sportief talent had? De nieuwe hiërarchieën die sport heeft geschapen tussen bijvoorbeeld de sportievelingen en

minder bedeelden lijken mij een niet te onderschatten thema. Sportbiografieën en -autobiografieën en ook oral history kunnen hierbij goede bronnen zijn. Op breder sociaal-cultureel niveau kan dit thema dan weer verbonden worden met de vraag naar de verschuivende betekenis van het begrip 'sportheld', waardoor sport als lonkend ideaal om uit een levensscript te breken aan betekenis kon winnen.¹⁶

Het gaat er bij deze benadering van sport ook om niet alleen de georganiseerde prestatiesport zoals we die nu kennen tot centrale notie te verheffen, maar eerder te kijken naar de manier waarop dát het dominante systeem is geworden en wat er dan allemaal onderweg is uitgesloten en buiten boord is gevallen. Sport wordt dan opgevat als een veranderlijk proces, waarbij eigenlijk beter het veel bredere concept beweegcultuur past. Daaronder vallen dan ook de gymnastiek en de lichamelijke opvoeding. Scholen en jeugdverenigingen, al dan niet van confessionele signatuur, waren belangrijke plaatsen van zowel strijd om en tegen sport als propaganda ervoor. Zeker voor veel meisjes begon een kennismaking met bewegen niet op een aparte sportclub, maar binnen het programma van de meisjesvereniging, en dan ging het meestal om gymnastiek. Leraren lichamelijke opvoeding waren belangrijke actoren en juist in hun kringen werd veelvuldig gedebatteerd over waar het bij sport of lichamelijke opvoeding over zou moeten gaan en over zin en onzin van bijvoorbeeld competitie. Door de hedendaagse focus op competitie en winnen is dit debat geheel op de achtergrond geraakt, maar dat betekent niet dat het geen factor van historisch belang is geweest voor de ontwikkeling van beweegcultuur.¹⁷

Tot slot: transnationale *deep play*

Stieglitz en zijn collega's pleiten nadrukkelijk voor transnationale geschiedschrijving als een noodzakelijke nieuwe agenda binnen de sportgeschiedenis. Daarmee sluiten zij aan bij recente betogen, zoals van Maarten van Bottenburg, die het belang van de verschuivende sociaal-culturele betekenissen van sport in Europese context heeft onderschreven.¹⁸ Ook een andere nestor op post-historisch gebied, Richard Holt, heeft dit punt geagendeerd. Hij wijst op het grote verschil in thema's, methoden en benaderingswijzen alleen al binnen Europa, alsmede op nationaal particularisme – de focus op 'de natie' als belangrijkste domein van onderzoek. In een artikel met de Franse historicus Paul Dietschy stelde Holt dat sporthistorici zich vooral hebben beziggehouden met 'the

familiar agenda of their own national histories', in plaats van te kijken naar hoe de geïndustrialiseerde Europese landen vergelijkbare sportvormen hebben gecreëerd.¹⁹ Daaraan kan nog worden toegevoegd dat er ook weinig studies zijn die zich richten op de onderlinge beïnvloeding en internationale culturele transfers. Deze transnationale benadering wordt wel 'histoire croisée' genoemd, vervlochten geschiedenis.²⁰ Dat is des te opmerkelijker, omdat vrijwel alle sporthistorische thema's zich voltrokken vanuit een directe of indirecte transfer met omliggende landen en dus eigenlijk een schoolvoorbeeld van die vervlechting zijn. Het 'happy trio' van sport, bier en mannelijkheid laat zich moeiteloos in (bijna) alle landen onderzoeken – met het Holland Heineken House als bijzondere variant.

1 Anne Kelk Mager, *Beer, Sociability and Masculinity in South Africa* (Bloomington 2010) 7-10. Zie voor dit thema ook John Nauright, *Long Run to Freedom: Sport, Culture and Identities in South Africa* (Morgantown 2010).

2 Zie Clifford Geertz, 'Notes on the Balinese Cockfight', in: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays* (New York 1973) 412-454.

3 J.A. Mangan, 'Prologue', in: idem (red.), *The Cultural Bond: Sport, Empire, Society* (London: Routledge 1992)

4 Zie Susan Hegeman, *The Cultural Return* (Los Angeles: University of California Press, 2011).

5 Richard Holt, 'Historians and the History of Sport', *Sport in History* (2013) 1-33; Olaf Stieglitz, Jürgen Martschukat en Kirsten Heinsohn, 'Sportreportage: Sportgeschichte als Kultur- und Sozialgeschichte', op: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2009-05-001.pdf>.

6 Douglas Booth, 'Theory', in: Steven Pope en John Nauright (red.), *Routledge Companion to Sports History* (Londen: Routledge 2010) 12-34, aldaar 19; idem, 'Sport history and the seeds of a postmodern discourse', in: *Rethinking History* 13 (2009) nr. 2, 153-174.

7 Murray G. Phillips, 'Introduction', in: idem (red.), *Deconstructing Sport History. A Postmodern Analysis* (New York 2006) 1-26, aldaar 3-6.

8 Synthia Sydnor, 'A History of Synchronized Swimming', in: *Journal of Sport History* 25 (1998) nr. 2, 252-267. Dit leidde tot een heftig debat in hetzelfde tijdschrift. De collagebenadering van Sydnor is te vergelijken met die van muziekhistoricus Greil Marcus in zijn geschiedenis van twintigste-eeuwse avant-gardistische bewegingen. Zie *Lipstick Traces. A Secret History of the Twentieth Century* (1998).

9 Theo Stevens, 'Vroege Nederlandse sportgeschiedenis in vogelvlucht', in: Pieter Breuker en Wio Joustra (red.), *Sporthistorie – tussen feit en mythe* (Zutphen 2004) 29-44; Maarten van Bottenburg, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiede-

nis', in: *Theoretische geschiedenis* 25 (1998) nr. 1, 12-24; Marjet Derks, 'Holland spreekt geen woordje mee. Sportcultuur historisch bekeken', in: *De Nieuwste Tijd* 5 (1995) 77-87.

10 Een voorbeeld van dat laatste is mijns inziens Yme Kuiper, 'Tussen feit en mythe: Van Abe Lenstra tot Johan Cruyff: over de biografie van voetbalhelden. Een terreinverkenning', in: Pieter Breuker en Wio Joustra (red.), *Sporthistorie – tussen feit en mythe* (Zutphen 2004) 59-88.

11 Holt, 'Historians and the History of Sport'.

12 Olaf Stieglitz, Jürgen Martschukat en Kirsten Heinsohn, 'Sportreportage: Sportgeschichte als Kultur- und Sozialgeschichte', op: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2009-05-001.pdf>; Stieglitz, 'Bodies in Motion: Writing Sport History as a History of Modern Bodies', in: Eva Bischoff & Elizabeth Engel (red.), *Colonialism and Beyond. Race and Migration from a Postcolonial Perspective* (Münster 2013) 20-32. Stieglitz doet onderzoek naar moderne lichamen als een cultuurgeschiedenis van 'het politieke' – het zelfbeeld van de Verenigde Staten als een 'modern' land - en maakt daarbij gebruik van visuele bronnen.

13 Dit is het onderzoeksthema van Jelle Zondag die als aio verbonden is aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

14 Vooral een integrale analyse van beelden zou de sportgeschiedenis verrijken, zie het pleidooi van Mike Huggins, 'The Sporting Gaze: Towards a Visual Turn in Sport History – Documenting Art and Sport', in: *Journal of Sport History* 35 (2008) nr. 2, 311-329. Voor Nederland geeft Marnix Koolhaas een mooie aanzet in *Schaatsenrijden, een cultuurgeschiedenis* (Amsterdam 2010).

15 Derks, 'Sportlife. Medals, Media and Life Courses of Female Dutch Olympic Champions, 1928-1940', in: *Historical Social Research* 39 (2014) nr. 1, 144-164. Aan de Radboud Universiteit verricht Aad Haverkamp onderzoek naar sport in relatie tot culturele levensscripts in de moderniteit.

16 Een mooie aanzet daartoe biedt Ruud Stokvis, *Sport, publiek en de media* (Amsterdam 2007, oorspr. 2003) 65-85.

17 Sociaal-culturele betekenisverschuivingen van winnen en verliezen in de westerse sport en moderniteit is het thema van mijn eigen onderzoek.

18 Van Bottenburg, 'Beyond Diffusion. Sport and Its Remaking in Cross-Cultural Contexts', *Journal of Sport History* 37 (2010) 41-53.

19 Holt, 'Historians and the History of Sport'; Paul Dietschy en Richard Holt, 'Sports History in France and Britain: National Agendas and European Perspectives', in: *Journal of Sport History* 37 (2010) nr. 1, 83-98, aldaar 98.

20 Michael Werner en Bénédicte Zimmermann, 'Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen', in: *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002) 607-636. Een Nederlandse visie hierop geeft Peter van Dam, 'Vervlochten geschiedenis. Hoe *histoire croisée* de natiestaat bedwingt', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125 (2012) 1, 97-109.